

Отримана: 03.11.2020

Прорецензована: 16.12.2020

Прийнято до друку: 21.01.2021

e-mail: anatolii.minich@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2021-22-44-47

Мініч А. Рациональність християнської молитви з точки зору економічної теорії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. № 22. С. 44–47.

УДК: 291.11

Анатолій Мініч

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ МОЛИТВИ З ТОЧКИ ЗОРУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті продемонстровано богословський, філософський і науковий підходи щодо визначення раціональності християнської молитви. Сучасна філософська думка не може визначити раціональність молитви з огляду на проблему визначення поняття раціональності. В Святому Письмі відсутній термін раціональність, натомість, використовується слово розум, однак це поняття дуже розмите. Перелік ознак, що в українській мові мислиться як «розум», характерний для таких понять, що використовуються у Святому Письмі, як «серце», «душа», «дух», «думка», «мислення». Економісти сформулювали концепцію повної і обмеженої раціональності. Теорія прийняття рішень в умовах невизначеності демонструє низку випадків, коли звернення до молитви можна вважати раціональною поведінкою.

Ключові слова: раціональність, молитва, християнська молитва, теорія прийняття рішень в умовах невизначеності, раціональність і релігія.

Anatoliy Minich

THE RATIONALITY OF CHRISTIAN PRAYER IN TERMS OF ECONOMIC THEORY

The article demonstrates theological, philosophical and scientific approaches to determining the rationality of Christian prayer. Modern philosophical thought cannot determine the rationality of prayer in view of the problem of defining the concept of rationality. There is no term rationality in Scripture, instead the word reason is used, but the concept is very vague. The list of features that in the Ukrainian language is thought of as "mind" is characteristic of such concepts used in the Holy Scriptures as "heart", "soul", "spirit", "thought", "thinking". Economists have formulated the concept of complete and limited rationality. The theory of decision-making in conditions of uncertainty demonstrates a number of cases when recourse to prayer can be considered rational behavior.

Key words: rationality, prayer, Christian prayer, theory of decision making in conditions of uncertainty, rationality and religion.

Молитва виявляється важливою частиною духовного життя віруючої людини, проявом її релігійного життя. Молитва передбачає наявність віри в існування невидимого світу і являє собою звернення до Бога, святих, ангелів, з подякою або прославленням, покаанням, проханням. Молитва дуже подібна до медитативних практик, ця тема викликає жваве обговорення в православному і католицькому релігійному середовищі. Дехто розглядає молитву як форму медитації, інші акцентують увагу на відмінності християнської молитви від медитації, однак стверджують, що не можуть провести чіткої межі між цими формами релігійної практики [5]. Релігійно-містичний напрямок медитації, що культивувався християнством, і трактував її як злиття двох особистостей – людської та божественної, викликав інтерес у психологів, які довели, що медитація, як система психофізичного тренування, розрахована на терапевтичний ефект і може знизити ризик інфарктів та інсультів [3]. Існують наукові праці у яких молитва аналізується з точки зору досить прагматичних завдань досягнення реального особистого добробуту й успішного соціального функціонування людини. Молитва веде до каяття і дарує прощення, пробуджує віру й надію, допомагає здолати страхи і злість, з'ясує цілі й концентрує психічну енергію на їх досягнення, молитва підтримує людей в досить складних життєвих обставинах, тощо [5]. Таким чином, молитва містить утилітарну функцію, що, відповідно, ставить питання щодо її раціональності.

Питання молитви розглядалося в богословському, філософському і науковому вимірах. Вона стала об'єктом насамперед богословських досліджень (В. Лепакін, П. Біланюк). Питання молитви з точки зору психології релігії розглядається в роботах В. Докаш, О. Матласевич, В. Москалець, О. Предко, Н. Савелюк. Молитву як традицію досліджує С. Орищенко. Питання функціонування жанру молитви у вітчизняному поетичному дискурсі осмислюється у працях В. Антофійчука, І. Бетко, І. Бело-

брової, Т. Бовсунської, О. Ткаченко, С. Журби. Культурний антрополог Марсель Мосс звертає увагу на те, що молитва – це певна техніка тіла, це жертва, певна форма вияву дару. Роль раціонального в релігії досліджують Д. Марциновська, Р. Халіков. Теорія раціонального вибору релігії (Р. Старк, В. Бейнбріджем, Р. Фінке Л. Яннаконе, Д. Шеркат, Е. Грілі) досліджує релігійні традиції загалом як економічні інститути, а поведінку віруючого – як споживача релігійних послуг. Натомість, питання раціональності молитви не знайшло належного висвітлення в працях дослідників.

Мета статті – розглянути поняття раціональності християнської молитва за допомогою інструментарію економічної теорії.

Молитва і раціональність презентують два різних підходи, що характерні для взаємостосунків релігії і науки. Важливе значення для досягнення мети нашого дослідження має визначення поняття «раціональність». Поняття раціональність дуже широко використовується в сучасній філософській літературі. Існують десятки різних підходів щодо визначення поняття раціональності, проте, вони не лише не прояснили сутність раціонального, а лише заплутали ситуацію. Виявляється, що будь-яка теорія раціональності має брати до уваги як її іманентність, так і її трансцендентність, оскільки, у нас немає критеріїв раціональності, цілком незалежних від історичних форм мови, культури і практики. Постмодерністська спроба критики розуму спричинила появу множинності типів і теорій раціональності [6]. На сьогодні у філософії немає єдності з питання про те, що розуміти під раціональністю, налічується більше двох десятків її визначень. Таким чином, сучасний стан розвитку філософської думки не дозволяє обґрунтувати загально визнаного поняття раціональності, і, відповідно, раціональності молитви.

Існують проблеми і в богословському тлумаченні раціональності. В Святому Письмі і Святому Переданні слово раціональність взагалі відсутнє, натомість використовується його синонім – розум. В умовах множинної репрезентації поняття «раціональність» актуалізується проблема осмислення, а також більш чіткого і точного визначення поняття «розуму». Подекуди богослови ототожнюють поняття розум і раціональність. Те, що зараз в побутовій мові визначається як розум, і розуміється як людська здатність знаходити рішення життєвих завдань та передбачати наслідки своїх дій, має свою довгу історію. Так в Древній Греції існувало два уявлення щодо «розуму», розрізняли Абсолютний розум (νοος, logos) у значенні Творця Всесвіту і людський розум, носієм якого є конкретна людина. Людський розум мав декілька значень: частина душі людини разом з її чуттєвістю; діяльність душі; міркування та роздуми, спрямовані на пізнання "чистого" буття. У XVII ст. складаються класичні наукові уявлення щодо розуму, обсяг поняття звужується і ототожнюється з властивістю людини логічно мислити і доходити до істини. Сьогодні науковці визначають розум як сукупність пізнавальних та аналітичних здібностей людини, завдяки яким формується інтелект особистості. Щоб остаточно позбутися тлумачення розуму, як частини душі, у XIX ст. у філософській і науковій літературі почали використовувати термін «раціональність».

Не краща ситуація із намаганням визначити поняття раціональності в теології. З самого початку свого існування християнство розробляло систему логічної, раціоналістичної аргументації на захист своїх поглядів. В період апологетики і Середньовіччя істинність релігії доводилась в дискурсі віри і розуму. Церква вимушена була визнати, що багато положень Біблії виходить за межі життєвого досвіду (непорочне зачаття, воскресіння Христа). З іншого боку, незбагненна розумом гола віра була відірвана від реального життя, що послаблювало позицію Церкви. Католицька Церква знаходить вирішення цієї проблеми на засадах вчення Томи Аквінського, який проголосив принцип гармонії віри та розуму. Неотомісти вважають, що віра без розуму перетворюється на сліпе поклоніння, а розум без віри впадає в гординю зарозумілості. Цілісність буття людини забезпечується вірою, а здатність до раціонального мислення – це лише складова частина, часткова функція цього буття [2, с. 301].

Православне богослов'я має дещо іншу традицію взаємостосунків віри і розуму. Для православної гносеології об'єкт пізнання поділяється на дві окремі частини, нествореної і створеної. До нествореного належить Свята Трійця, а всесвіт, у якому перебуває людина, є створеним. У відносинах між творінням і Творцем відсутня будь-яка аналогія. За Дамаскіним неможливо знайти у творенні образ, який би розкривав образ буття Святої Трійці. На підставі мінливого і тлінного неможливо досягнути надприродну Божественну Сутність. Віра являє собою пізнання нествореного, а наука уособлює знання всього створеного. Таким чином, існують два різні способи пізнання, кожен з яких має свій власний метод і засоби пізнання. Метод божественної мудрості-пізнання, що називається ісихазм, – це спілкування людини з Нествореним через серце. Таке спілкування досягається завдяки при-

сутності нествореної енергії Бога у серці людини. Метод світської мудрості-пізнання це – наука. Православ'я встановлює чітку ієрархію двох типів пізнання і їх методів, земна мудрість нижча вищого і божественного знання. Ісихазм, або серцева молитва, виявляється домінуючим началом і складає основу святоотцівської традиції.

Переклад Святого Письма церковно-слов'янською і українською мовами, відбувався за оригінальними старослов'янськими (гебрійськими), арамейськими та грецькими, а подекуди латинськими текстами. Перелік ознак, що в українській мові мислиться як «розум», характерний для таких понять, що використовуються у Святому Письмі, як «серце», «душа», «дух», «думка», «мислення». В Біблії слово «розум» зустрічається 42 рази а слово «серце» трапляється в Старому Завіті 710 разів і 166 – у Новому, що засвідчує пріоритетність значення поняття серця як в Новому, так і в Старому Завіті [7]. Саме серце стоїть на першому місці в заповіді любові до Бога: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою» (Матвія 22:37-39). Поняття «серце» набагато ширше за обсягом ніж «розум», воно містить у собі інтелект, емоції, почуття, сумління, енергію (життєву силу), цілеспрямованість (волю) і, власне, розум. Цілісність поняття серце не дозволяє штучно виокремити із нього його одну складову – розум. У тих випадках, коли серце протиставляється розуму виявляється пріоритет серця : «Надійся на Господа всім своїм серцем, а на розум свій не покладайся!» (Пр. 3, 5). Тобто, серце виявляє найпотаємнішу сутність людини, від якої походить, як і розум, так і почуття. Вкрай важливим є зв'язок серця з молитвою, бо вся таємниця християнства криється в молитві. Особливий наголос робиться на значенні серцевої молитви, недосяжної для обмежених здібностей людського розуму. Необхідно визнати серце основним органом релігійних переживань для православних.

Таким чином, визначення поняття раціональність розкривається за допомогою поняття розуму, а поняття розуму розкривається на підставі витлумачення поняття серця. На даний час в сучасній богословській літературі поняття раціональність вважається невизначеним, а поняття розум багатозначним, що не дозволяє розкрити зміст поняття раціональності християнської молитви.

Раціональність вважається однією з найзагальніших економічних понять, що не піддається визначенню в рамках однієї теорії, а визначається низкою економічних теорій. Раціональність зазвичай асоціюється з егоїстичною поведінкою і максимізацією власної корисності. Це так звана повна раціональність, коли припускається наявність повної інформації, ефективних дій і досягнення бажаного результату. Це той випадок, коли людина завдяки раціональному релігійному вибору максимізує вигоду від взаємин із надприродним та задовольняє свої релігійні потреби. Концепція максимізації користі демонструє дуже непогані результати для пояснення великого спектру людських дій. Проте, поза її увагою залишаються випадки, коли прийняття ефективних рішень утруднено у зв'язку з відсутністю часу обмірковування, достатньої інформації, а також через обмеженість обчислювальних можливостей людини. Ці випадки пояснює концепція обмеженої раціональності.

Неповнота інформації або її відсутність створює ситуацію невизначеності. За таких умов людина може здійснити кроки в напрямку пошуку додаткової інформації або звернутися за допомогою до надраціональних методів пізнання: одкровення, інтуїції, молитви. Пізнання вірою виводить пізнання за раціональні межі і долає межі умоглядних понять. Пізнання Бога можливе на особистісному досвіді шляхом звернення до євхаристії чи молитви. Теоретично, звернення до молитви, як засобу вирішення задач в умовах невизначеності, може бути дуже ефективним економічним засобом з точки зору мінімізації витрат для досягнення бажаного результату. Однак, у нас немає статистики, скільки звернень надійшло до Бога і які з них були практично реалізовані. Наявність мільйону записок щорічно у Стіни Плачу доводять, що існує сталий попит на такого роду послуги. Простота, доступність і дешевизна молитви спонукає, навіть, людей із атеїстичними поглядами до таких дій.

Якщо невизначеність - це неповнота або неточність інформації, то ризик - це вимірна можливість отримати небажаний результат внаслідок невизначеності. У своєму буденному житті людина часто знаходиться в ситуації неповної інформації, вона вимушена приймати рішення, наслідки якого важко передбачити. За таких обставин завжди існує варіант найгіршого, небажаного результату. Зазвичай, у людини мало можливості впливати на перебіг подій. Звернення з молитвою розглядається як основний, або як додатковий чинник, спрямований на отримання бажаного результату. Якщо внаслідок молитви стається дуже мало ймовірна, але бажана подія, то мова йде про чудо або диво. Диво – це явище, що сприймається як спричинене втручанням божественної сили. У християнському богослов'ї вважається, що диво завжди твориться Богом чи святим, якого Бог наділив певними сила-

ми, це зримий прояв влади Творця над творінням. Диво створюється живим Богом для досягнення людиною релігійно-морального вдосконалення. Воно не піддається раціональному поясненню, не може бути пояснене на підставі законів природи, а розглядається як наслідок дії Божественної благодаті. Однак Церква дуже обережно ставиться до феномена дива. Довіра до віщунів, магів і цілителів засуджувалася ще в Старому Завіті (Втор. 18: 10-14), а прагнення до чудес і знамень було засуджене Христом у Євангелії (Мт. 12: 38-39).

Теорія прийняття рішень стверджує, що людина розглядає не одне рішення, а декілька. Вона має зробити вибір, однак вона не знає, яке рішення прийняти. Людина вагається, у неї відсутня впевненість у своїх діях і вона потребує поради зі сторони. Зазвичай, вона звертається до людей, яким довіряє і які є для неї авторитетом. Звернення в молитві за порадою до Бога вбачається однією із можливих дій.

Життєвий шлях людини насичений проблемами, питаннями, задачами, які вона має вирішити. Людина може прийняти рішення добре і погане, ефективно і непродуктивно, швидко і обдумане. Теорія прийняття рішень стверджує, що кожна задача має різну ступінь складності. В процесі її розв'язання людина прагне визначити цей рівень складності. Складні задачі мають складні рішення, прості вирішуються простими рішеннями. Складну стратегічну задачу не можна розв'язати простим шляхом, а складне рішення виявляється витратним і неефективним при розв'язанні простих задач [4]. Виникає ситуація невизначеності. Психологія людини обумовлює шлях від простого до складного. Закономірно, що недосвідчена людина, починаючи пошук з простого рішення, отримує негативний результат. Вона може прикласти додаткові розумові зусилля для аналізу своєї стратегії, пошуку причинно-наслідкових зв'язків і виявлення причин поразки, а може вважати обставини складними чи непереборними, припинити пошук і звернутися до молитви, як до дуже простого і доступного порятунку. Богослови не можуть провести лінію демаркації між цими двома стратегіями.

Отже, розглянувши питання раціональності християнської молитви у філософському і богословському вимірі, приходимо до висновку, що сучасний стан розвитку філософського і богословського знання не дозволяє визначити поняття раціональності. Економісти висунули декілька концепцій раціональності, зокрема, максимізації користі і обмеженої раціональності. Раціональність релігійного вибору полягає в тому, що людина максимізує вигоду від взаємин із надприродним. З точки зору наукового підходу молитва традиційно розглядалася як якась ірраціональна дія, що проголошує верховенство чуттєвого початку і означає безсилля людського розуму збагнути дійсність. Однак, теорія прийняття рішень пояснює випадки, коли раціонально мисляча людина звертається до молитви для розв'язання задач в умовах невизначеності. Молитва не лише задовольняє релігійні потреби людини, вона може розглядатись як раціонально вмотивована дія.

Літератури:

1. Біблія / переклад І. Огієнка. Київ : Українське біблійне товариство, 2002. 1165 с.
2. Бубер М. Два образа веры. Москва : Республика, 1995. 464 с.
3. Медитація. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%9c%d0%b5%d0%b4%d0%b8% d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f> (дата звернення 04.05.2020 р.)
4. Мініч А. Теорія раціональності Петера Козловські : аналіз і перспективи розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Острого : Видавництво НаУОА, 2016. Вип. 19. С. 80–84.
5. Молитва. Матеріал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE% D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0> (дата звернення 04.05.2020 р.)
6. Патнем Г. Разум, истина і історія / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Видавничий дім «Альтернатива», 2003. 232 с.
7. Разум-симфония для Библии. Синоидальній. URL: <http://bibleteka.com/symphony/synodal/word/31453/> (дата звернення 04.05.2020 р.)
8. Савелюк Н. Психологія розуміння релігійного дискурсу : монографія. URL: https://www.academia.edu/38139502/%D0%9F% D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%A3%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%86%D0%93%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%A3%D0%A0%D0%A1%D0%A3_%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_PSYCHOLOGY_OF_COMPREHENSION_OF_RELIGIOUS_DISCOURSE_MONOGRAPH.pdf (дата звернення 04.05.2020 р.)
9. Серце в Біблії – почувеш кожен. URL: <https://poklik.media/vira/sertse-v-biblii/> (дата звернення 04.05.2020 р.)